

ШЕЪРИЯТ ИДРОК ЭЛАГИДА

(Профессор Н. Раҳимжоновнинг “Мустақиллик даври ўзбек шеърияти”
номли китоби бўйича)

Улуғбек ХАМДАМ

Аннотация: мақолада профессор Н. Раҳимжоновнинг Истиқлол даври адабиёти, хусусан, шеърияти тадқиқига бағишланган “Мустақиллик даври ўзбек шеърияти” номли китобига кирган турли мақолалар илмий жиҳатдан ўрганилиб, керакли хулосалар чиқарилган. Унда давр шеъриятининг ўзига хос жиҳатлари, парвоз ва тушишларига илмий баҳо берган олим қарашлари таҳлилга тортилган.

Калит сўзлар: мустақиллик даври ўзбек шеъриятини идрок қилиш, бадиий-эстетик тафаккур, бугуннинг қаҳрамони, адабий чиқинди, раҳимжоновона баҳо, чинакам ва сохта адабиёт, фикр ва туйғу, мафкура, адабиётнинг бош вазифаси.

Ушбу китоб билан танишар эканман, мамнуният ила иқроқ бўлган илк нарсам шуки, яқин ўтмиш адабиётимиз, жумладан шеъриятимиз идрок этилмоқда. Адабиётимиздаги тамойиллар, майллар, йўллар сарҳисоб қилиниб, таснифланмоқда. Бу дегани шуки, адабиётшунослик илми куни кеча босиб ўтган адабий йўлимизга жиддий бир тарзда мушоҳадаю мулоҳаза назарини бошламоқда, уни тушунишга, тушунтиришга, ўзига хос белгиларию қонуниятларини аниқлаб олишга уринмоқда. Бу нарсанинг исталган миллатнинг илмий-назарий тафаккур босқичида қандай аҳамият касб этишини таъкидлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ, албатта.

Китоб мутолаасига киришиб кетар экансиз, профессор Нўмон Раҳимжонов дунёқарашининг нақадар кенг эканлигига амин бўласиз. Унда Н. Раҳимжонов нафақат олим-адабиётшунос бўлиб, балки икки аср оралиғида яшаб, ўзининг тийрак нигоҳини шу юзликларнинг оғриқли муаммоларидан узмай келаётган, энг муҳими, ёниб ижод қилаётган куюнчак зиёли ўлароқ намоён бўлади. Олимнинг шеърият воситасида инсон, инсон орқали кишилиқ жамиятини таҳлил этишидаги мезонларининг баландлиги, тўғриси, менинг ҳам ҳавасимни келтирди. Адабиётимизни, унинг тарихи, бугуни ва келажagini ўрганишга йўналтирилган маърифат даражасига меҳрим тушди. Ана шу даражадан туриб қаралганда, чинакам ва сохта адабиётнинг ўртасидаги оддий кўзга кўп ҳам чалинавермайдиган, лекин хитой деворидек қалин, мустаҳкам тўсиқ борлиги фарқланади. Мазкур китобга кирган талайгина мақолаларда олим ана шу деворнинг белгиларини кўрсатишга, энг муҳими, чинакам адабиёт ва адабий чиқиндининг ҳам ўзига хос сифатларини аниқлашга ҳаракат қилган. Пировардида эса олим ҳақиқий, баланд адабиёт учун овоз беради.

Китобнинг хусусиятларидан яна бири - ажойиб мушоҳадалар, гўзал ва ибратли мулоҳазалардир. Улар таҳлил этилаётган шеърларнинг кайфияти билан уйғунлашиб, бирикиб кетади. Натижада шеърнинг инсон ҳаёти билан узвий,

чамбарчас боғлиқ эканлиги, баъзан ҳаёт силсиларидан шеър, баъзан эса шеърдан ҳаёт пайдо бўлиб, бир-бирларини тўлдириб, бойитиб боришини англаймиз.

Халқ тилининг тенгсиз товланишларидан, айниқса, фразеологизмдан мўлкўл истифода этишлик тўпламга жамланган талай мақолаларнинг ўқишлилик даражасини орттирган. Чунончи, “Кўнгил эркинлиги - боқий кадрият” мақоласида ҳурмат, эътиборга бўлган инсондаги интилиш моҳиятини англашга уриниб олим ёзади: “Нима учун одамлар эл-юрт иззат-икромини қозониш учун ўзини ўтга, сувга уради? Жонини жабборга беради? Ёзғириб, ёниб куйиб яшайди. Бир тутам тириклигини бедард беташвиш ўтказса, дўпписини яримга қилиб, тарелло бедод юраверса, узатган оёғини йиғиштирмай, лунжидаги куртини шимиб ётаверса бўлмайдими? Унинг кўрсатган ҳурмати нимаю топган эҳтироми кимга керак?.. Бу, аввало, одамнинг ўзлиги учун сув ва ҳаводек зарур. Боиси, ҳиссиётнинг ана шу тахлит рангин қирраларидан бебахралик оқибатида инсон беш юз ёшга кирса ҳам ғурур тоғининг тузларидан тотмай, ғурур дарёсидан сув ичмай, ғурур боғларининг мевасидан узиб емай, ном нишонсиз йўқлик қаърига сингиб кетавериши ҳеч гап эмас”. Эътибор беринг, шапалокдек келадиган ушбу парчадаги жумлаларнинг деярли ҳар бирининг маъно қатларига шимилиб кетган фразеологизмлар олим фикрлари салмоғини нақадар ошириб юборган. Ёки А. Орипов шеърятни кучини кўрсатиш учун биргина иборани қўллайди ва ўқувчига таъриф этилаётган назм тафтини етказа билади: “Шоир шеърларида сўзлар бамисоли олов, чўғдек ловуллаб туради”.

Профессор Н. Раҳимжоновнинг аксарият ишларига хос фазилятлардан яна бири шундан иборатки, у асарни таҳлил қиларкан, тарози палласини мувозанатда тутишга уринади. Айтиш жоизки, асосан мақсадига эришади ҳам. Яъни муайян шеърый асар бир томондан ҳаёт ҳақиқатини қай даражада бадий акс эттира билгани кўра текширилса, бошқа томондан шеър замонавий поэзиянинг юксак талабларига қанчалик жавоб беришига қараб тадқиқ этилади. Соддароқ айтадиган бўлсак, бадий асар ҳам ҳаёт позициясидан, ҳам чинакам адабиёт манфаатлари нуктаи назаридан туриб ўрганилади. Олим ҳатто шеърый санъатларнинг ҳаётга яқинроқ бўлишини, у билан узвий қариндошликда яшашини истайди. Мана шу ракурстан туриб тадқиқ этилганда, шеър кимники бўлишидан қатъи назар, ўзининг **раҳимжоновона** баҳосини олади. Албатта, унга қўшилиш ҳам, қарши чиқиш ҳам мумкин. Муҳими, бу эмас. Муҳими, олимнинг адабиёт борасида ўзи суянган, мустаҳкам, асрлар синовидан ўтган, тобланган тоғдек қарашлари системасининг мавжудлиги.

Китобнинг моҳияти “Бугуннинг қахрамони ким?” деган мақоладан бошланади. Назаримда, бу бежиз эмас. Чунки ушбу масала адабиёт учун,

адабиёт илми учун, китобхон-ўқувчи учун, алалоқибат, миллат ва унинг санъатни тушуниш салоҳияти учун ғоят муҳим саналади. Агар биз ҳам айрим олимлару ижодкорлар илгари сураётганидек, атайин бош қахрамон ролига фақат ишбилармону тадбиркорларни кўрсатиб, уларнинг номзодини байроқ қилиб олсак, адабиёт илмида орқага кетган бўламиз. Шу даражада орқагаки, ундан кейиннинг ўзи йўқ. Ахир адабиётнинг қахрамони масаласи минг, икки минг йил бурун юнонларда тўғри ҳал этилгани баробарида биз ҳалигача нималар устида бош қотиряпмиз? Нималарни муҳокама этяпмиз? Адабиёт ва санъатни муайян мафкуранинг измига солишга уриниш собиқ шўролар даврида қандай аянчли ҳолларга олиб келганини наҳотки шунчалар тез унутган бўлсак?.. Албатта, тадбиркору ишбилармон ҳам одам. Улар ҳам худди этикдўз, фаррош, ишчи деҳқону, ўқитувчи академик ёки сисатчи арбоб янглиг асарларнинг қахрамони этиб сайланишга шоён. Бироқ Н. Раҳимжонов таъкидлаганидек, мақсад улар амалга ошираётган оламшумул юмушларни тараннум этиш эмас, балки зиддиятларга тўла қалбини кашф этиш бўлмоғи даркор. Бу ўринда бадий адабиёт билан публицистикани бир-бирига қориштириш ярамайди. Қахрамоннинг қўллари нима иш билан машғул бўлмасин, ўқувчини унинг қалби сари бошламоқ, у ердаги талотўплар ва зилзилалар билан таништирмоқ бадий адабиёт учун бирламчи саналади, ахир. Чинакам замонавий бадий адабиёт учун яланғоч танадан кўра қалбни ялонғочлаш, қахрамонлар юрагини босиб ётган қат-қат курумлар бағрини сўкиб, ичкарига кириб бориш, моҳиятни англаш ва ҳис қилиш муҳимроқ бўлиши керак. Мана шу масалада ўз қарашларини исботлаш учун олим антик оламнинг забардаст драматурги Эсхилнинг “Форслар” трагедиясини таҳлил қилиб беради. “Ғолиблар эмас, жангда енгилган форслар драманинг бош қахрамони” дея қайта-қайта уқтираркан, бу билан адабиётнинг қахрамони нафақат музаффарлар, балки мағлублар ҳам бўлиши жуда ҳам мумкинлигига эътиборни тортади. “Адабиётнинг бош вазифаси бу инсонни ҳимоя қилиш, инсонни улуғлаш, ундаги ғайриинсоний иллатлар ва одамийлик фазилатларини кашф этиш. Инсоннинг кўнглидаги раҳмон билан феълидаги шайтоннинг сир-синоатларини, қилмиш-қидирмишларини очиб бериш. Шундай экан, тадбирор ё шифокор, косиб ё носкаш, фермер ё фазогир бўладими, ана шу турфа тоифадаги феъл-атворни юзага келтирган жамият психологияси билан ўша одамлар руҳиятини ўрганадиган ФИКР ва ТУЙҒУ бош қахрамон бўлса, ажабмас. Академик ё вазир бўладими, тиланчи-гадой ё ўғри-каззоб бўладими, ғар-фоҳиша ёки мўлтони-фирибгар бўладими, ОДАМ деб аталмиш бекарон оламни фалсафий-психологик ўрганадиган, нима учун сирли ва мўъжизага кон, деган саволларга бадий жавоб излайдиган, сабабларни фалсафий-эстетик

тадқиқ этадиган ТАФАККУР билан КЕЧИНМА бош қахрамон бўлса, не ажаб”, деб ёзади олим ўз қарашларида янада теранлашиб.

Адабиётни ғоялаштиришга, уни ҳукмрон мафкуранинг дастёрига айлантиришга уриниш қандай оқибатларга олиб келганини яхши биламиз. Албатта, бу ҳақда кўп ёзилди, гапирилди. Шунинг учун олим маълум гапларни такрорлаб, ўқувчининг ғашига тегишни ният қилмайди. У ана шундай ҳолатларнинг қайтиб келиб, адабиётимиз равнақига тўсиқ бўлиб қолишини истамагани учун ҳам мафкуралаштириш адабиётни не кўйларга солиши мумкинлигидан огоҳлантиради: “Шўро мафкурасининг шеъриятни халққа яқинлаштириш оммавийлаштириш учун олиб борган сиёсати салбий оқибатларга олиб келди. Унинг савияси тушириб юборилди... “Ишчи мавзуи”, “Хотин қизлар мавзуи”, “Комсомол ёшлар ҳаёти”, “Қишлоқ ҳаёти”, “Кўрик ва бўз ерларни ўзлаштириш мавзуи” сингари социал буюртмалар поэзиямизнинг эстетик савиясини хашакилаштириб юборди”.

Олим мана шу тарзда шеъриятимиздаги нотўғри тамойиллар учун юраги ачишиб, куйиниб фикр юритади ва унинг қайтадан қанот боғлаб учишига, мумтоз Шарқ поэзияси даражасига кўтарилишини орзулайди. Аслида, профессор Н. Раҳимжоновнинг мазкур тўпламдан жой олган аксар мақолалари пировардида бугунги ўзбек назми савиясини юксалтиришга йўналтирилган некбин муолажалар десак, муболаға бўлмайди. Чунки уларда замонавий шеъриятимиздаги умидбахш, ҳаётбахш тамойиллар гўзал таҳлиллар асосида рағбатлантирилгани ҳолда ундаги (олим назарича) нуқсонлар танқид тиғи билан очиб кўрилади, “касаллик” сабабларини даражаси аниқланади.

Китобдан янада ўзига хос услуб ва оҳангда ёзилган мақолалар ҳам ўрин олган. Бундайлар сирасига “Иймон асири” ва гарчи номланиши андак ғайритабиий туюлса-да, “Бахтим ўпай десам, пешонаси йўк”, “Ҳиссий тафаккур табиатига доир” каби мақолалар киради. Олимнинг салоҳияти, шеърият ва умуман, адабиёт ҳақидаги тушунчаларини қарашларининг қаймоғи айниқса, “Иймон асири”да яққол намоён бўлган дейиш мумкин. Сабаби, бирламчи, ўзининг тадқиқ хусусиятига кўра Рауф Парфидек сирли шоир ҳақида назаримда, ҳозиргача эълон қилинган биографик характерга эга мақолалар ичида энг батафсил, қизиқарлисидир. Иккиламчи, мақола ҳассос шоир поэзияси моҳиятини очиб беришга қаратилган салмоқли тадқиқот сифатида эътиборга молик. “Асл шоирларнинг таржимаи ҳоли ниҳоятда қисқа, тақдирлари эса ғоят узун бўлади. Туғилишу сўнгги нафас оралиғида кечган умр, бу - ёруғ қисмат, аччиқ кўргилик. Тун билан кунларнинг, шом билан тонгларнинг ўрин алмашилиши, бу - табиат силсиласининг шунчаки одатий бир кўриниши эмас, ҳолати эмас. У - эзгулик билан ёвузлик, мутелик билан

эркин нафас, яхшилик билан ёмонлик, адолат билан ёлғон риё, нур билан зулмат ўртасида, кечадиган азалий ва абадий кураш, муҳораба жараёнлари. Қисмат - бу шеърят". Олим мақолаларида кўрсатиб беришча, чинакам шоирлик - ана шундай оралиқларда кечадиган умр, тинимсиз кураш ва беҳоловатликдир. Шунинг учун ҳам шоирликни қисмат, ёзуқ, деб атайти.

Аммо шеърят ҳақида баланд пардаларда фикр юритган олим, кези келганда, унинг кулоғидан тортиб, танбеҳ беришни ҳам унутмайди. Бу ҳол "Шеър кўп, шоир кўп, аммо..." номли мақоласида анча ёрқин акс этган. Кейинги ўн беш - йигирма йил мобайнида ёзилган кўплаб яхши шеърлар қаторида қораланган яроқсиз шеърлар ҳақида куйиниб сўз айтаётган олимнинг куйидаги фикрларига қўшилмай иложингиз йўқ: "...на туйғулар талқинида, на фикр ифодасида янгилик бор. Бу тахлит оғзи гапирса, бурни эшитадиган, минғирлаган шеърлар тўзони матбуот саҳифаларини тутиб кетди. Эса қоларлик поэтик образ зиммасига юкланган бадий талқин маънолари етишмайди. Ўлдим, куйдим, ёндим, кул бўлдим, қабилидаги йиғлоқи шеърлар бир-бирига ўхшаган ёмғир томчиларини эслатади... шеърларда хархаша кўп, сув кўп. Шовқин-суронга айланган сўзлар тўзони кўзларни ачиштиради". Дарҳақиқат, олим ҳақ. Мана шундай шеър машқлари ўқувчи онгию қалбини захарламайди, деб ким кафолот бера олади. Ана шунда "озуқа-шеърлар" билан «маънавий меъдаси» банд бўлган мухлис ўз юрагидан чинакам санъат асарларига жой топиб бера олармикан? Бундай шеърнусха машқларни мен ҳеч иккиланмай АДАБИЙ ЧИҚИНДИ деб атаган бўлардим. Ва ҳақиқий, баланд санъат аҳллари адабий чиқинди микроблари билан оғриб қолмаслик чораларини, тадбирларини олаётган ҳар қандай ЗИЁЛИнинг ёнида бўлишга чақирардим. "Эндиликда, шеърнинг ҳам, шеърхоннинг ҳам савиясини Навоий даражасига, мумтоз Шарқ поэзияси даражасига (Яссавий, Румий, Бедил ва ҳ.к.) кўтаришимиз керак. Бу нарса буюк меросимизга таяниб, жаҳон миқёсларига кўтарилишда замин ҳозирлайди" деб яхши ният қилади олим. Гарчи наинки барчани, балки ҳатто хос шеърхонни ҳам Румийю Навоий даражасига кўтариш ғоят мушкул эса-да, мўлжални барибир ана шу мақсад сари олаверган маъкул. Чунки бу ҳаракат пировардида миллат савиясини ўстиришга хизмат қилади.

Умуман олганда, халқимиз Истиклолга эришгандан буён ўтган фурсат унчалик катта эмас. Аммо дўппини олиб қўйиб разм солсак, мустақилликнинг илк йилида туғилган ўғил-қизимизнинг ёши бугун ўн еттига тўлибди, улар мустақил ҳаётга қадам қўйибди. Демак, ўтган фурсат унчалик кичик ҳам эмас экан. Ана шундай – ҳам кичик, ҳам катта бўлган вақт мобайнида Истиклол даври санъати, адабиёти, жумладан, шеърятти деган ходиса ҳам дунёга келиб, улғайиб, сафларга яраб қолибди. Профессор Нўмон Раҳимжоновнинг

“Мустақиллик даври ўзбек шеърияти” номли мазкур китоби ана шу ҳодисанинг илдишларини, моҳият кўринишларини товланишларини тушуниш сари отилаётган шу янглиғ жиддий тадқиқотларнинг биттаси сифатида баҳоланишини истардим. Шу ўринда яна бир нарсани алоҳида таъкидлаб айтмоқчиман: Истиқлол даври адабиёти ҳам, шеърияти ҳам осмондан учиб келиб олдимизга қўнган сайроқи куш эмас. Асло. Унинг ўқ томирлари ўтмиш асрларга - мозийга қараб кетганлигига шак келтириб бўлмайди. Бироқ ҳар қанақасига айлантириб қарамайлик, мустақиллик даврида яратилган адабиётнинг салаф даврларникидан ажратиб турадиган ўз қиёфаси борлиги ҳам очиқ ҳақиқат. Бас, шундай экан, Истиқлол даври шеърияти моҳиятини ўрганишга бағишланган ушбу китоб ўзбек миллати бадиий-эстетик тафаккури занжирида битта зарурий ҳалқа сифатида дунё юзини кўраётган бўлса, ажаб эмас.